

חלום של עגנון על הייעוד הרוחני והחמצתו, וקרבת מוטיבים לר"נ מברסלב

בספר **בחנותו של מר לובלין** (1975 : 136–138) מספר עגנון¹¹ על עושה החגורות (שאינו יהודי) "שיודע הוא שיש דת אמת, שהרי אי אפשר שהניח הבורא את ברואיו בלא דת, ובוודאי גילה ליחידי יחידים איזוהי". עושה החגורות מספר לעגנון המספר: "לילה אחד ראיתי בחלומי גן צומח עצים, ובתוך הגן עץ עושה פרי, ואיש יושב תחת העץ ונותן מפריו לכל הנצבים עליו. פשטתי אף אני את ידי. לא הספקתי לקבל עד שהקיצותי" (עמ' 136). העץ בחלום מתקשר באסוציאציות התרבותיות שלנו לעץ הדעת של גן העדן ולפרי הדעת שצומח ממנו, וגם לעץ שבודהה יושב תחתיו ואז הוא מקבל את הידע הרוחני של תורתו, שהוא האמת שתגאל את האדם. המיסטיקה היהודית מכונה קבלה, כדי לבטא את האמונה כי הידע המיסטי התקבל ממקור עליון ואינו פרי האדם הכותב אותם. כלומר, הידע הוא פרי שבא מ"גן צומח עצים" שהוא סמל הלא־מודע שיכול לסמל ביהדות את גן העדן (הלא־מודע כשלמות הסימביוטית האימהית הראשונית), וגם את הפרדס המיסטי (הלא־מודע הרוחני כשלמות סימביוטית שנייה). אדם שמקבל את הידע הוא השליח המתווך בין הידע לאנושות. ואלה הם חוה המתווכת את הידע מעץ הדעת ובודהה המתווך את הידע הבודהיסטי ביושבו תחת העץ.

אפשרות אחרת היא שמסופר על עץ החיים. בסיפור בראשית עץ החיים מעניק חיי נצח. במדרש מכונה התורה כעץ החיים על־פי הפסוק בספר משלי: "עץ חיים היא, למחזיקים בה, ותמכיה מאשר" (משלי ג', י"ח). בקבלה היהודית עץ החיים משקף את מלאכת וסודות הבריאה כולה. עשר הספירות של האלוהות בנויות במתכונת ענפי עץ שיחד יוצרים את עץ החיים. העץ בחלום יכול לסמל את משמעות שני העצים כמקור הידע האלוהי.

¹¹ התפרסם בחוברת גג, ביטאון איגוד כללי של סופרים בישראל, מס' 43. 2017.

בהמשך אומר עושה החגורות למספר: "אתה מבקש להסתיר עצמך ממני. [...] אתה הוא זה שישבת בתוך הגן תחת העץ ונתת מפרי העץ לכל מבקשיו" (עמ' 138). עושה החגורות גם מפרש את חלומו שלו: "הגן גן העולם ועצי הגן האמונות השונות, והעץ זה סמל האמונה האמיתית, ופריו פרי אמת, ואתה ישבת בתוך הגן תחת העץ ונתת מפריו לכל הנצבים עליך".

המספר מכחיש שהוא היה בחלום, שהרי זה חלום וגם אין זה חלומו שלו. ובכלל, הוא טוען שכשהחלום נחלם לפני שבעים שנה ויותר הוא טרם נולד, שהרי הוא כיום בן 27 שנים בלבד. בסוף אומר המספר: "יודע אני שאין דומה שום צער לצער האמונה". והאיש צועק "צער של אדם מאמין שאינו יודע במה יאמין" (עמ' 139).

הסיפור העולם הזה מתייחס לדעתי אל האמונה בשליח הנסתר, דהיינו, המשיח, שיביא את הידע האלוהי, שהוא הגאולה. כמו כן הסיפור מייחס את הידע המשיחי לעגנון ולאמונה הסמויה של עגנון בדבר ייעודו המשיחי כביכול (אלחנן, 2011: 69–78). עגנון כותב: "אבל אני, בתי, כמו שידעת שפל רוח אני [...] שבתשעה באב נולדתי, וכשיצאתי לעולם ראיתי הכסאות הפוכים" (עגנון, 1976ב: 211). עגנון אימץ לעצמו את מיתוס הלידה בתשעה באב. אולי משום שלפי המיתוס היהודי המשיח נולד בתשעה באב, בתוך החורבן עצמו. כלומר, המקום והזמן של החורבן הם רגע ההולדת של הגאולה והמשיח נועד להביא את הגאולה. עגנון ראה עצמו נולד בתוך רגע השבר של העם היהודי ואת מכלול יצירתו כמיועדת להביא תיקון וגאולה לשלמות העם האבודה ולהיות למורשת היהודית עדות זיכרון. אולי במובן הזה עגנון ראה עצמו כמיועד להיות כעין גואל־משיח העם. תיאור חוויות מיסטיות וההתגלויות של עגנון שמקשרות אותו עם ייעוד רוחני גבוה נמצא בסיפורים אחרים שלו. משיח אין פירושו דווקא המשיח של אחרית הימים, דהיינו, משיח בן דוד, אלא משיח בן יוסף שמבשר את בואו של משיח בן דוד, או צדיק הדור, שהינו בחזקת משיח, אשר מופיע בכל דור,¹² "המאפשר כבר

¹² גדולי יהדות שראו עצמם בחזקת משיח היו האר"י, ר' חיים ויטאל, הבעש"ט, רמח"ל, ר"ג מברסלב ועוד. כל זאת בהבדלה ממשיחי שקר שראו עצמם כמשיח

עתה לטעום מהיין המשיחי המשומר לעתיד לבוא" (מרק, 2007: 211). "בחנית משיח" מתקיימת בכל צדיק המסייע בידי חסידיו להגיע לגאולה אישית (שם, עמ' 190). עגנון מעיד על כך: "מספרים מעשיות של צדיקים, שכל אחד ואחד מהם מאמין היה בעצמו שהוא משיח" (עגנון, 1969: 352).

האדם המחלק לאנושות מפרי העץ שהוא יושב תחתיו מסמל גם את האדם שנבחר בכל דור לתווך את הידע האלוהי לאנושות. המודעות לעתיקות הידע ("קדמות השכל", בניסוח של המגיד ממזריטש) מבוססת על הרעיון הארכיטיפלי לפיו כל הידע האנושי קיים מלכתחילה בלאימודע הקולקטיבי, והוא מועבר אלינו במהלך הדורות על ידי שרשרת האנשים המתאימים לכך, שלכל אחד מהם יש קשר אל הלאימודע הקולקטיבי והם מקבלים את הידע בדרכים שונות (נצר, 2014). אלה היחידים הגדולים, מבשרי הדתות, הפילוסופים, האומנים והמדענים המשוררים ואנשי הרוח.¹³

בחלום שלפנינו הייעוד הוא להפיץ את האמונה האמיתית אף כי אין אמירה מהי האמונה האמיתית. המספר העגנוני שומע את החלום ומכחיש את תפקידו בו, את ייעודו להיות המתווך שמפיץ את הידע האלוהי למען יבוא המשיח,¹⁴ ולא רק לעולם היהודי (ואומנם עושה החגורות אינו יהודי) אלא לכל אדם המשתוקק אליו, שהרי באמונה היהודית המשיח יביא את הגאולה לא רק לעולם היהודי אלא לעולם כולו. הכחשת נבחרותו מאפיינת במקרא את תגובת המיועד להיות נביא או מלך, ובאופן פרדוקסאלי היא המאשרת את בחירתו. התחכום

בן דוד. גדולי יהדות שראו עצמם בחזקת משיח (בן יוסף) היו האר"י, ר' חיים ויטאל, הבעש"ט, רמח"ל, ר"נ מברסלב ועוד. כל זאת בהבדלה ממשיחי שקר שראו עצמם כמשיח בן דוד.

¹³ תיאור כזה של ההשראה במטפוריקה דתית-משיחית מביאה ניצה קרן, כשהשירה מתוארת כטקסט אידיוסיןקרטי שנכתב ממעמד הר סיני של היחיד והופך למעין מעמד הר סיני (קבלת תורה) של כל אחד מהקוראים (קרן, 2000: 115).

¹⁴ ידוע סיפור עליית הנשמה של הבעש"ט כשעלה למרומים וראה את המשיח ושאל אותו – מתי תבוא, והמשיח ענה לו: "כשיפוצו מעיניך". דהיינו, כשתפיץ את הידע האלוהי.

העגנוני מביא כאן את זיהויו של עגנון עם השליח האלוהי מפי אדם אחר ולא מפי עצמו.

הארכיטיפים של הנבחר, המושיע, הגואל והמשיח מסמלים, במובן פנימי-נפשי, לפי יונג, את הנבחרות של כל אדם לממש את יעדו שלו, יעדו של כל אדם, לממש ולגאול את עצמיותו (נצר, 2004 : 295). יונג מכיר במשמעות הדתית של מימוש זה (שם, עמ' 308). הרב עדין שטיינזלץ אומר זאת בספרו **נשמה**: "לנשמתו של כל אדם נועד תפקיד מסוים בעולם. אפשר לומר שלכל אדם יש חלקת עולם המוקצבת לו, שאותה הוא אמור 'לעובדה ולשומרה' (בראשית ב, טו). כל נשמה חייבת למלא את התפקיד המסוים המיועד רק לה כדי שתוכל להגיע למנוחה" (שטיינזלץ, 2015 : 156).

בניסוח החסידי משמעו שלכל אדם ניצוץ משיח בנשמתו כדי לממש את העצמי האלוהי שבנשמתו. עם זאת, יש אנשים שיעדם לממש את עצמם כולל את התפקיד לתווך את הידע העליון לכלל האנשים¹⁵ ולקדם את מימוש העצמי הקולקטיבי, דהיינו, את התפתחות התודעה הקולקטיבית. אין ספק שסופר ענק כמו עגנון היה אחד מנבחרים אלה, והוא הכיר בכך, ולכן היה עסוק באשמת החמצת הייעוד הזה: מתן הפרי וקבלתו מקבילים למתן תורה וקבלת תורה. ההחמצה היא של המעניק וגם של המקבל. אייכולתו לתת את הפרי, כמו גם אייכולתו לקבל את הפרי. אני סבורה שעל כך מספר החלום. ניתן להביט בחלום בכמה רמות. החלום יכול להעיד על כך שיש חלק עליון רוחני (הלא-ימודע הקולקטיבי) שמעוניין להעניק עצמו, ויש חלק בנפש (תודעת האני) שמתקשה לקבל את הידע העליון, וכך מחמיץ את הפרי שהוא זקוק לו. החלום יכול להעיד גם על הפער בין מקור האמונה האמיתי, לבין עגנון עצמו (כמו עושה החגורות), שאינו מצליח עוד להתחבר אליה בעולמו האמוני הפגוע. ואולי זו גם תחושתו של עגנון שיש פער בין מה שהוא מעניק לקוראיו בעולם היהודי לבין אייכולתם לקבל ממנו.

¹⁵ קמפבל, חוקר המיתוסים, רואה את המימוש הנכון ביותר של שיבת הגיבור ממסעו, כשיבה שבה הוא מעניק לאנשי שבטו את האוצר שקיבל במסעו.

מי שזכה לקבל את החלום, שהוא חלום גדול ועוצמתי, הוא עושה החגורות. כלומר, איש מלאכה פשוט. כבר בספר הזוהר אנשי מלאכה פשוטים מבטאים דברי חוכמה, ובחסידות האנשים הפשוטים מתוארים כקרובים לאמונה יותר מהלמדנים. האדם הפשוט נטול התחכום, שלא נחסם על ידי האינטלקט, פתוח לאינסטינקט הטבעי ולעולם של הלא־מודע. כזה הוא פרסיפל,¹⁶ שזכה לקבל את הגביע הקדוש באגדת המלך ארתור, וכזה הוא השוטה במחזות ובחצר המלוכה, שהוא השוטה החכם.

החגורה מחברת בין החלק העליון והתחתון בלבוש. ייתכן שמלאכתו של עושה החגורות מסמלת את תפקידו לחבר בין העליונים והתחתונים בעולם ובנשמה, שהרי החלום נשלח מהעולם העליון (עולם האלים או הלא־מודע) לעולם התחתון (העולם האנושי, המודע), והחלום שהוא חולם עוסק בהבאת פרי העץ המקודש לאנושות, כלומר, בהבאת הידע העליון לעולם התחתון.

החולם, עושה החגורות, קרוב לקבל את הידע האמוני האמיתי אבל לא מצליח בחלום לקבל אותו. הוא כמו הלב המשתוקק למעיין ולעולם לא יגיע אליו בסיפור 'הלב והמעייין' של ר"ג מברסלב. הוא כאדם המודרני שאיבד את הוודאות באפשרות האמונה האמיתית,¹⁷ ואין צער כצער אידיעת האמונה הזו. זה הצער של האדם המודרני שאיבד את האמונה בוודאות מוחלטת אלוהית שתנחה את חייו. אובדן הוודאות בהנחיה האלוהית מאפיין את סיפורי ספר המעשים של עגנון.

החייט של סיפור המלבוש של עגנון (1968ב), שקיבל מהמלך את מלבוש המלך כדי שיתקן אותו, גם הוא כנראה איבד את האמונה, דהיינו, את האמונה המוחלטת במחויבות ליעד של תיקון המלבוש האלוהי, ולכן לא מילא את תפקידו ואיבד את המלבוש. המלבוש, בתפיסה היהודית נועד לנשמת האדם אחרי מותו והוא נארג

¹⁶ שמו פרסיפל כולל בו את ה-fool.

¹⁷ בעניין זה עוסק סיפורו של ר"ג מברסלב, 'מעשה בבעל תפילה', שבו קבוצות שונות מאמינות בדברים שונים: בממון, בכוח, בשיכרון, בשמחה, בדיבור, בקורבנות וכו', והמעשה מוליך אותם להכיר באמונה האמיתית היהודית.

מהמעשים הטובים והמצוות של האדם. בזוהר חלק ג' דף קא כתוב: "מעשים טובים של בן אדם בעולם הזה עושים לו לבוש יקר עליון להתלבש בו". תיקון מלבוש המלך משמעותו היא תיקון מלבוש הנשמה המלכותית-אלוהית של החייט.

נראה לי כי הסיפורים על החייט ועל עושה החגורות¹⁸ מגלים עד כמה עגנון התחבט בשאלת האמונה המלאה והמחויבות המלאה ליעדו הספרותי העליון – להעביר את הידע האלוהירוחני שקיבל, ושככל האדם היה עליו להיאבק בפיתויי הסחת הדעת, ושענייני העולם הזה נטו להסיט אותו מיעדו.

בטוויית הסיפור של חלום שנחלם עבורו, עגנון מכיר בעקיפין שהוא עצמו קיבל את התפקיד לחלק לבני האדם את הידע שקיבל, שהרי הוא זה שיושב תחת העץ ומקבל את הפרי לחלק לבני האדם, ועל ידי ספריו הוא מחלק את הידע כשהוא מנציח את העולם היהודי שרובו נכחד בארופה. עגנון מבטא בסיפורו את שני הקולות המתרוצצים בקרבו, וטווח את החלום כך שהטענה על ייעודו, שיכולה להישמע מתנשאת כמו חלומותיו של יוסף, לא תבוא מפיו שלו אלא מפי חולם אחר, מה שמאפשר לו להכחיש אותה כאמת שלו.

והנה, בהמשך הרומן בחנותו של מר לובלין מחליט המספר לזנוח את ספרו הגדול על המלבושים שהיה טרוד ימים רבים בכתיבתו ולעקור מברלין ללייפציג כדי לבוא אל ר' יונתן, הרב של 'קהילת יראים' וללמוד עימו גמרא (עמ' 127). הוא אומנם נפגש עם ר' יונתן כמה פעמים אבל אינם לומדים כלל.

עגנון לא מסביר מהו 'ספר המלבושים הגדול' שהוא שקד עליו. אולי כל כתיבתו היא ספר המלבושים הגדול שהוא ארג לעם ישראל, והיא המעשים הטובים של נשמתו כמילוי הייעוד של כתיבתו עבור האומה.¹⁹ מלבושי הכתיבה שלו הם ניסיון לתיקון הקריעה בחוט הטלית של עם ישראל שעגנון מזכיר בפתח סיפורו 'עגונות'.

¹⁸ ניתן לפרש כי גם עשיית חגורה הינה חלק מעשיית מלבוש.

¹⁹ בפרק על הסיפור 'עד הנה' מובא הסבר אחר לספר המלבושים הגדול.

נראה שיש הקבלה בין מה שקורה לחייט ב'המלבוש' לבין מה שקורה למספר עצמו בבחנתו של מר לובלין. במקום לכתוב על המלבושים הוא רוצה לעסוק בלימוד עצמו אבל מחמיץ זאת בשל דברים של מה בכך. בשני הסיפורים המחויבות המלאה ליעדו היהודי כבר אבדה. לכן בא החלום כדי להשיב אותו ליעדו, אבל ללא הועיל. יתרה מזו, כשל ההתמסרות ליעוד הגואל של עצמו ושל הזולת חובר לכשל גיבורי עגנון במימוש זוגיות,²⁰ כיוון שהנישואין הקדושים בזיווג של גבראיישה מסמלים את היבט הגאולה בזיווג הקדוש של האל והשכינה, שיוצר את השלמות האלוהית.²¹ הזיווג בין האל לשכינה הוא התיקון המשיחי של הקרע בין האל לשכינה שגלתה מארצה בחורבן הבית.

נתבונן בהקשר זה בסיפור של עגנון 'שבועת אמונים': יעקב, שזוכר איך בילדותם שושנה הייתה קופצת לברכה "ונעלמה ושוב עלתה משם, ושערה שותת מים ומכוסה אצות כבת גלים" (עגנון, 1968: רעז), נהיה לחוקר אצות. חקר האצות השכיח ממנו את מחויבות הנישואין שלו לשושנה. כאן עולה בזיכרון סופו של סיפור 'המלבוש', כשהחייט מאבד את המלבוש במים, נבלע על ידי דג, ובעצמו מסתבך בחבילות של אצות, טובע ומת. הסתבכותו בצמחי האצות, שהן תחליף לצמח השושנה ולשושנה עצמה, ולמהות הרוחנית-הנשית של הנשמה (השושנה כסמל השכינה והיסוד הנשי בנפש הגבר) – מסמלת את הסתבכותו של הגיבור בהחמצת חייו.

ניתן לזהות את המוטיבים האלה כמוטיבים שקיימים גם אצל ר"נ מברסלב: חוויית עצמו המשיחית המופיעה בהסוואה, שאיפת הזיווג של הנקבי והזכרי, הכשלה-החטא-האשם על אריהיכולת למלא את היעד שנועד לו. צבי מרק מציין שעגנון שקד על סיפורי ר' נחמן ואף שילב

²⁰ כך בסיפוריו: בדמי ימיה, עידו ועינם, והיה העקוב למישור, סיפור פשוט, תמול שלשום, שבועת אמונים ועוד.

²¹ הזיווג האלוהי מסמל את הזיווג הגואל הפנימי-נפשי של ניגודי נפש האדם, שהוא היעד של מימוש כוליות העצמי.

כמה מהם ביצירותיו.²² לדברי מרק, בסיפור 'השיר אשר הושר' עגנון מנסה להפנות את תשומת לב הקוראים לזיקה שבין סיפוריו בספר המעשים לסיפורי ר' נחמן מברסלב ולעולמו.²³

עגנון הושפע עמוקות מר"נ מברסלב, הן מאישיותו ומתפיסת עולמו, והן מדרך כתיבתו. בסיפור 'מעשה באורח' מופיע אורח מעולם אחר,²⁴ עולם רוחני גבוה, בביתו של ר"נ שמבקש ממנו שילמד אותו, אולם האורח שאומר שיבוא וילמד אותו לא עושה כן, כפי ש' יונתן אינו מלמד את עגנון, וכפי שהאיש בחלום של עושה החגורות אינו מעניק לו את פרי העץ המיוחל. אם המלמד והלומד הינם שני פנים של נפש הסופר עצמו, הרי שמנקודת מבט זו, אצל שניהם, אצל עגנון ואצל ר"נ מברסלב, מתקיימת לעיתים חסימה פנים-נפשית בינם לבין מקור ההשראה העליון.

קרבה קיימת ביניהם גם בתחושות של אובדן דרך. נוסף לכך דמיון בין בעיית סיגור הסיפורים אצל עגנון ור"נ מברסלב. אצל ר"נ מברסלב הסימנות של חלק מסיפוריו סתומות או בלתי-ידועות ('שבעת הקבצנים', 'מעשה באבדת בת מלך', 'מעשה באורח' ועוד). אצל עגנון מדי פעם הסופים לא מותאמים לסיפור, כשהם סוטים פתאום מהעלילה ('עד עולם', 'שירה'), נראים כמודבקים ולא נובעים ממנה ישירות (אורח נטה ללון, 'סיפור פשוט', 'עד הנה'), או שלא ברורה משמעותם ('שבועת אמונים', אורח נטה ללון, תמול שלשום), ובכל מקרה הפתרון שלהם לסבך העלילה מעורר סימני שאלה.²⁵

²² במאמר של מרק (2011) יש רשימה של מאמרים שמצביעים על הזיקה בין סיפורי עגנון לסיפורי ר"נ.

²³ לפי מרק, זיקתו של ספר המעשים היא לקבוצת הסיפורים שלוקטו בספר חיי מוהר"ן, רובם בחלק הנקרא "סיפורים חדשים". בקבוצת סיפורים זו גם סיפורי חלום וכמרחלום רבים (שם).

²⁴ לפי צבי מרק, עגנון הכיר סיפור זה והושפע ממנו בסיפורו. ראו בהערה הבאה.
²⁵ מרק מראה שהסיפור של עגנון 'השיר אשר הושר' מושפע מאוד מהסיפור 'מעשה באורח' של ר"נ ודומה לו. שני הסיפורים נחתמים בחוסר יכולתו של המספר להבין עד תומו את העולם שהוא שרוי בו. אצל ר"נ הוא נשאר בחוסר ידיעה מחוסר היכולת להבין את המתרחש, שמתעצמת מעצם העובדה שהסיפור "עדיין לא נגמר ולא נסתיים". גם סיום הסיפור 'השיר אשר הושר'

נראה שאי־הוודאות מהו הסיום הנכון ומה טיבו מעיד על כך שאלו סיומות של טלאי שמחפות על תהום הסיום הבלתי־פתור. סיומות אלה מבטאות את החוויה הקיומית של הגיבור העגנוני שאבדה הוודאות של תשתית חייו. על בעיית הסיגור בסיפורי עגנון כותב דן מירון שבכך כאילו אומר עגנון באמצעותם שאנו בני האדם איננו מסוגלים לסיים את ענייננו סיום שיש בו פשר וטעם, ואנו נאלצים להותיר סיום זה לכוחות שמעלינו או מתחתינו (מירון, 1991: 406). נראה שעגנון, כמו ר"נ, מבטא בבעיית הסיגור את אובדן הדרך ומבוכתו הקיומית של האדם,²⁶ שחי בעולם פגוע ופגום, ואינו מוצא בתוך עצמו ובעולם האלוהי את הביטחון שדרכו מוליכה ליעד המבוקש. כלומר, אינו מוצא את האמונה האמיתית שעושה החגורות מחפש בחלומו.

עד הנה – פשר המסע והחלומות

אומר היה ר' נחמן מברסלב, השם יתברך מנהג עולמו בחסד כל יום יפה יותר. לגבי אני אין הדבר כך. כל יום שהקדוש ברוך הוא נותן לי קשה הוא יותר (עגנון. עד הנה. 1968: ע"ו)

מבוא

הרומן **עד הנה** מתבסס על תקופת שהותו של עגנון בגרמניה, אליה היגר מישראל ושהה בה בין השנים 1912–1924, בתקופת מלחמת העולם הראשונה. אולם אין זה סיפור ביוגרפי, שכן בתקופת שהותו בגרמניה עגנון עסק באינטנסיביות בכתיבה ועשייה ספרותית ואף נישא והוליד את ילדיו.

המספר מתגורר בברלין בחדר בפנסיון של אישה, ובתחילת הסיפור קוראת לו בעלת הבית לקראת סיום מגוריו בביתה, ומספרת לו על

מגלה שהמספר אינו יודע כלל מה פשר ההתרחשות ואם הייתה, או רק בדמיונו (שם).

²⁶ עניין זה בולט במיוחד ב'ספר המעשים' שגיבוריו נטולי מעשים.